

УДК 811.161.2'373.611:81'373.2

СПІВВІДНОШЕННЯ ОНОМАСІОЛОГІЧНОЇ Й СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУР У ПОХІДНОМУ СЛОВІ

Куцак Г. М.

Донбаський державний педагогічний університет

Статтю присвячено встановленню взаємної залежності ономасіологічної й словотвірної структур похідного слова в межах вивчення природи, закономірностей і різновидів мовного позначення реалії об'єктивної дійсності та виявлення ступеня складності ономасіологічної структури номінативної одиниці.

Ключові слова: ономасіологічна структура, словотвірна структура, похідне слово, ономасіологічна база, ономасіологічна ознака.

Куцак А. Н. Соотношение ономасиологической и словообразовательной структур в производном слове. Статья посвящена установлению взаимной зависимости ономасиологической и словообразовательной структур производного слова в рамках изучения природы, закономерностей и видов языкового обозначения реалий объективной действительности и выявления степени сложности ономасиологической структуры номинативной единицы.

Ключевые слова: ономасиологическая структура, словообразовательная структура, производное слово, ономасиологический базис, ономасиологический признак.

Kustak H. M. The correlation of onomasiological and word-building structures in a derived word. The article is devoted to the establishment of mutual dependence of onomasiological and word-building structures of a derived word within the framework of studying the essence, regularities and varieties of the linguistic designation of realia of objective reality and revealing the degree of complexity of the onomasiological structure of a nominative unit.

Key words: onomasiological structure, word-building structure, derived word, onomasiological basis, onomasiological sign.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Будь-яка похідна одиниця становить певну структуру, а точніше, сукупність структур. Позначаючи реалії об'єктивної дійсності, вона відбиває різні відношення між одиницями мовної системи. Репрезентантами таких відношень є ономасіологічна й словотвірна структури похідної назви. Ці структури – неоднакові величини однієї назви, які різнобічно її характеризують. Результатом процесу номінації є слово-назва, номінативна одиниця, що належить до певної ономасіологічної категорії й має відповідну ономасіологічну структуру. Результатом словотвірного процесу є словодериват, одиниця граматичного класу з певною словотвірною структурою. Водночас обидві структури пов'язані з поняттєвими категоріями, які в ономасіології співвідносні з ономасіологічними категоріями, а в дериватології – з граматичними класами. Ономасіологічна структура фіксує стосунок однієї реалії дійсності до іншої. Словотвірна структура ілюструє механізм утворення слів різної частиномовної належності, а також традиції поповнення словникового складу національної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Описавши закономірності творення номінативних одиниць, дослідники визначили ономасіологічну структуру похідного слова як двочленну (вона складається з ономасіологічної бази, що репрезентує ономасіологічну категорію, та ономасіологічної ознаки як

семантично конкретнішого елемента, що уточнює ономасіологічну базу [11]), а в деяких випадках як тричленну (до наявних ономасіологічної бази й ономасіологічної ознаки в складних словах додають ще й ономасіологічну зв'язку (ономасіологічний предикат) – «тип зв'язку, який з'єднує ознаку з реалією – належність, суміжність, уміщення тощо» [6, 17–18]).

Сутність словотвірної структури слова лінгвісти розкрили як наслідок ступінчастого словотворення, окресливши максимальну кількість ступенів її породження в сучасній українській літературній мові [2; 3; 5].

Зв'язок словотвору з ономасіологією в українському мовознавстві найґрунтовніше дослідила О. О. Селіванова. Її наукові розвідки належать переважно царині когнітивної ономасіології [9; 10].

Цікавим у теоретичному плані вивчення ономасіологічного аспекту словотворення може бути комплексний аналіз ономасіологічної й словотвірної структур у номінативних одиницях. Він, на нашу думку, дасть змогу якнайповніше дослідити специфіку мовного позначення елементів реальної дійсності й, відповідно, створення назв в українській мові. Такий підхід до виявлення особливостей ономасіологічних структур у сучасному мовознавстві є маловивченим, отже, актуальним.

Мета статті – через установлення співвідношення ономасіологічної й словотвірної структур у похідному слові простежити особливості вербалізації ономасіологічного вмісту номінативної одиниці, ступеня складності її ономасіологічної структури.

Завдання статті – окреслити поняття «словотвірна структура слова» й «ономасіологічна структура слова» та виявити між ними зв'язок; охаракте-

ризувати номінативні одиниці з різною складністю ономазіологічних і словотвірних структур.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ономазіологічній структурі відображено зв'язок між «даним» і «новим» як елементами розгорнутого номінативного процесу: від уявлення, знання про реалію дійсності до добору засобів і зразків вербалізації утвореної назви. На думку О. С. Кубрякової, однослівні найменування, мотивовані іншими одиницями, завжди підлягають процесу універбації, виявляючи при цьому різний ступінь семантичної компресії. Що більшим є ступінь семантичної компресії, то більш наявно в найменуванні «імпліцитних сем», про які мовець знає або здогадується, бо знає відповідну словотвірну модель чи відповідний лексичний зразок [5, 24].

Обираючи таку модель (чи зразок) для створення назви, мовець перекладає основне навантаження об'єктивації та матеріалізації реалії дійсності переважно на формант. За визначенням М. Докуліла, найчастіше саме формант як показник певного граматичного класу є виразником ономазіологічної бази, яку конкретизує ономазіологічна ознака, експлікована коренем (чи твірною основою) [11].

Семантична компресія, «завантаженість» похідної одиниці залежать від кількості залучених до процесу номінації поняттєвих категорій, мотивувальних основ, перетворення назви однієї ономазіологічної категорії на назву іншої ономазіологічної категорії.

Словотвірна структура дає змогу виявити ступінь складності ономазіологічної структури слова, вказуючи на зв'язок між частинами мови й відповідно ономазіологічними категоріями, що взяли участь у творенні назви. Інакше кажучи, за словотвірною структурою можна простежити, між скількома (якими) об'єктами реальної дійсності відбулася взаємодія.

Словотвірна структура слова віддзеркалює відношення словотвірної похідності в лінійному ряді спільнокореневих слів – словотвірному ланцюжку. У сучасному українському мовознавстві виділяють кілька різновидів словотвірних ланцюжків: бінарний (містить лише два компоненти – твірне та похідне слово) і полінарний (містить більше ніж два компоненти), який так само ділиться на кільцевий (частини належності початкового й кінцевого слів лінійного ряду збігається) і лінійний (частини належності початкового та кінцевого складників ряду не збігається) [1, 172–173].

За характером словотвірного ланцюжка можна визначити складність ономазіологічного наповнення кінцевої чи іншої похідної з аналізованого ланцюжка одиниці. У мовознавстві наявний метод графічного зображення словотвірної структури слова, який передбачає застосування символів на позначення частини належності елементів структури: О – корінь, R – афіксальне утворення, 1 – дієслово, 2 – іменник, 3 – прикметник, 4 – прислівник [3, 620]. Наприклад, формула словотвірної структури назви *козлятник* (особа) $R_2R_2R_2O$ та полінарний ланцюжок *козлятник* ← *козел* ← *коза* ілюструють відношення послідовної похідності в межах однієї частини мови – іменника. Послідовно мотивовані найменування *козел* і *козлятник* у межах тієї самої

ономазіологічної категорії предметності мають цілком ідентичні ономазіологічні структури (ОС): ономазіологічну базу (ОБ) експлікують форманти (-ел, -ятник), а ономазіологічну ознаку (ОО) – корінь і твірна основа (*коз-*, *козел-*).

Словотвірний ланцюжок слова *читальня* бінарний – *читальня* ← *читати*, з переходом від однієї частини мови до іншої – від дієслова до іменника. Формула словотвірної структури цього слова R_2R_1O засвідчує зв'язок між ономазіологічною категорією предметності й ономазіологічною категорією ознаковості. Формант *-альн(я)* в межах ономазіологічної категорії предметності виражає ономазіологічну базу (ОБ), а твірна основа *чита-* – ономазіологічну ознаку (ОО), пов'язану з ономазіологічною категорією ознаковості (знаком дії).

В ономазіологічній структурі (ОС) похідної назви *засоленість* виразником ономазіологічної бази (ОБ) є словотворчий формант *-ість*, ономазіологічної ознаки (ОО) – твірна основа *засолен-*. Словотвірну структуру слова передає формула $R_2R_3R_1R_1R_2O$. Вона дає змогу встановити певне ономазіологічне наповнення назви, тобто засвідчує, за допомогою яких ономазіологічних категорій відбулося позначення реалії дійсності, між якими поняттєвими категоріями виник зв'язок під час створення номінації. Порівняйте: *засоленість* ← *засолений* ← *засолити* ← *солити* ← *сіль*. Покрокова схема утворення номінативної одиниці *засоленість* – кільцевий словотвірний ланцюжок, який ілюструє перехід від однієї ономазіологічної категорії до іншої: ономазіологічна категорія предметності (*сіль*) → ономазіологічна категорія ознаковості (знак дії) (*солити*) → ономазіологічна категорія ознаковості (знак дії) (*засолити*) → ономазіологічна категорія ознаковості (знак-атрибут) (*засолений*) → ономазіологічна категорія предметності (*засоленість*). Залежно від того, через які поняттєві категорії проходить кожен елемент ланцюжка, статус форманта і твірної основи в ономазіологічній структурі назви може змінюватись. На шляху до «кінцевого» найменування *засоленість* формант (-ити в *солити*, -ений у *засолений*, -ість у *засоленість*) вербалізує те ономазіологічну базу, то ономазіологічну ознаку (*зав засолити*) і навпаки. При цьому ономазіологічна ознака може виявлятися місткішою, ускладненою, бо на ній залишився «відбиток» лексико-граматичних характеристик мотивувального слова, іншої ономазіологічної категорії. До речі, похідне слово, належачи до однієї категорії, зберігає в собі відбиток іншої й тому є «гібридним» [8, 197–198].

Словотвірні структури складних слів мають дещо інший вигляд. Умовно у формулі словотвірної структури таких одиниць одночасне приєднання двох (чи більше) основ можна передати дужками й знаком '+'. Наприклад, словотвірній структурі найменування *словотворення* відповідає формула $R_2(R_2O+R_2)R_1O$ та полінарний словотвірний ланцюжок *словотворення* ← *творення+слово* ← *творити*, які засвідчують також перехід від однієї частини мови до іншої.

Називанню складним словом так само передують вибір ономазіологічної бази – репрезентанта певної ономазіологічної категорії. За твердженням

О. С. Кубрякової, яка ввела поняття ономасіологічної зв'язки в ономасіологічну структуру складного слова, виразники бази й ознаки в ньому можуть змінюватися залежно від того, що лежить в основі судження про позначуване, які відношення та між якими величинами виникають у цьому судженні. Ономасіологічна база в таких назвах може бути виражена й повнозначним компонентом [6, 17–18]. В аналізованому слові ономасіологічну базу (ОБ) вербалізує один повнозначний компонент – *творення*, а ономасіологічну ознаку (ОО) – другий повнозначний компонент *слово-*. Ономасіологічну базу й ономасіологічну ознаку поєднує третій елемент ономасіологічної структури (ОС) – ономасіологічна зв'язка (ОЗ), тотожна із судженням «те, що стосується дії *творити* щодо поняття *слово*». Покркова схема утворення номінативної одиниці *слово-творення* так само засвідчує момент переходу від однієї ономасіологічної категорії до іншої, а також своєрідне «накладання» назв у межах однієї ономасіологічної категорії: ономасіологічна категорія ознаковості (знак дії) (*творити*) → ономасіологічна

категорія предметності (*творення*) + ономасіологічна категорія предметності (*слово*) → ономасіологічна категорія предметності (*словотворення*).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, ономасіологічна й словотвірна структури, хоча й різні величини в межах однієї похідної одиниці, але в плані характеристики слова-найменування є взаємодоповнювальними: досить типові за записом ономасіологічної структури (ОС=ОБ+ОО) можна розкрити за допомогою словотвірних структур. За згорнутим записом, формулою словотвірної структури можна передбачити шлях утворення послідовно похідних назв і взаємозв'язок елементів реальної дійсності під час матеріалізації думки, а також простежити традиції поповнення лексичного складу національної мови.

На ступінь складності ономасіологічної структури слова може впливати й наявність внутрішньої форми слова. Порушення цієї проблеми дасть змогу докладніше вивчити специфіку створення ономасіологічних структур, описати їх вербальну та невербальну «наповненість».

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакарюк Л. О. Український словотвір у термінах. Словник-довідник / Л. О. Вакарюк, С. С. Панцьо. – Тернопіль : Джура, 2007. – 260 с.
2. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями / Є. А. Карпіловська. – К. : Укр. енциклопедія, 2002. – 912 с.
3. Клименко Н. Ф. Словотвірна структура слова / Н. Ф. Клименко // Українська мова : [енциклопедія] / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 54–65.
4. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.
5. Кубрякова Е. С. Об определении границ ономазиологических исследований / Е. С. Кубрякова // Проблемы ономазиологии : науч. труды. – Курск : Изд-во Курск. гос. пед. ин-та, 1977. – Т. 175. – С. 23–26.
6. Кубрякова Е. С. Словообразование как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики / Е. С. Кубрякова // Теоретические основы словообразования и вопросы создания сложных лексических единиц : международ. сб. науч. трудов. – Пятигорск : Пятигорский пединститут, 1988. – С. 17–18.
7. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование / Е. С. Кубрякова // Языковая номинация. Виды наименований / [под ред. Б. А. Серебренникова]. – М. : Наука, 1977. – С. 222–303.
8. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова; Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
9. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : [монография] / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фило-социологического центра, 2000. – 248 с.
10. Селиванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селиванова. – К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
11. Dokulil M. Tvoření slov v češtině / M. Dokulil // Teorie odvozování slov. – Praha : ČSAV, 1962. – 264 s.